

Вікторія МАРЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4128-9416

аспірант кафедри світової літератури

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(Харків, Україна) *viverevicky8@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ «ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ» У ТВОРЧОСТІ Л. С. ПЕТРУШЕВСЬКОЇ

У статті розглядаються фактори й ознаки становлення «літературної казки» у творчості відомої російської письменниці Людмили Петрушевської. Розглянуто творчу динаміку казок авторки у зв'язку з фольклором та епічними й драматичними творами авторки; взаємодію традиційного й інноваційного. Аргументовано тезу про те, що авторка у своєму творчому онтогенезі засвоїла широкий спектр виражальних і наративних засобів, переосмислила стереотипну мораль і стандартні підходи до написання казки.

Шляхом аналізу наукових джерел з'ясовано, що літературознавча й, меншою мірою, мовностилістична драматична, прозова та казкова специфіка творчості Л. Петрушевської неодноразово ставала предметом вивчення низки вітчизняних і зарубіжних науковців. Вони досліджували казки, зокрема, в компаративному, композиційному, пообразному, когнітивному (менталінгвістичному), антропонімічному аспектах; досліджувалися зв'язки з фольклором, літературною казкою інших авторів, сучасними тенденціями літератури, постмодерними стичними віяннями в мистецтві. Поширеним також залишається для аналізу формальний вибір казок як об'єктів вивчення: за періодами, за збірками, за циклами. Проте вищевказаний попередній аналіз дав змогу з'ясувати, що практично відсутні комплексні дослідження становлення жанру літературної казки у творчості письменниці.

Доведено, що авторка у своїй творчій манері не просто еволюціонувала, а й здійснила своєрідний «якісний стрибок» від складнішого до простішого, в результаті чого її авторська казка стала універсальним і надсучасним інструментом вираження ідеалів, протиріч та емоцій авторки та її епохи. Використовуючи наявні казкові фрейми, письменниця зуміла просто і ненав'язливо імплантувати у твори авторське «Я» та його ціннісні ідеали.

У результаті базатоаспектного аналізу й перцепції казок Л. Петрушевської було з'ясовано, що основна творча максима казкарки полягає в тому, що життєвий сенс пронизує всі аспекти буття: від низького – до високого, від простого – до складного, від врочистого – до буденного. Цілісну картину феномена Л. Петрушевської можна відносно завершити, якщо дослідити її твори з боку читачької перцепції.

Ключові слова: казка, діалектичне протиріччя, творчий онтогенез, формування, творча динаміка, мультикультурність, перцепція, жанр, базатоаспектність, «якісний стрибок».

Viktoriia MARCHENKO,

orcid.org/0000-0002-4128-9416

Graduate Student at the Department of World Literature
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *viverevicky8@gmail.com*

FORMATION OF “LITERARY FAIRY TALES” IN CREATIVE WORK OF L. S. PETRUSHEVSKA

We discussed the main factors and signs of becoming a “literary fairy tale” in works of the famous Russian writer Lyudmila Petrushevskaya in the article. We considered creative dynamics of the author's tales in connection with the folklore and the author's epic and dramatic works and the interaction of traditional and innovative. We have proven that the author adopted a wide range of expressive and narrative means in her creative ontogeny; also, she rethought stereotypical morality and standard approaches to fairy tale writing.

We analyzed scientific sources and found that literary studies and, to a lesser extent, the linguistic and stylistic, dramatic, prose and tale specificity of Lyudmila Petrushevskaya's creativity have repeatedly been the subject of study by a number of domestic and foreign scholars. Scientists explored L. Petrushevskaya's tales in particular in comparative, compositional, figurative, cognitive (metalinguistic), anthroponymic aspects. Researchers analyzed connection with folklore, literary fairy tale of other authors, modern trends of literature, postmodern trends in art. Also we found that the common approach is the formal choice of fairy tales as objects of study: by period, by collection, by cycle. However, the preliminary analysis revealed that there are almost none comprehensive studies of the formation of the literary fairy tale genre in the writer's work.

We proved that the author not only evolved in her creative manner, but also made a kind of “qualitative leap” from more complicated to simpler. As a result her author's fairy tale became a universal and modern tool for expressing ideals,

contradictions and emotions of the author and author's era. Using the existing fairy tale frames, the writer was able to implant to her works the author's "Ego" and its value ideals in simply and unobtrusively way.

As a result of multidimensional analysis and perception of L. Petrushevskaya's fairy tales was found that the basic creative maxim of the authors fairy tales is that the vital meaning permeates all aspects of being: from low – to high, from simple – to complex, from festive – to everyday. An integral picture of the phenomenon of L. Petrushevskaya can be relatively completed if you investigate her works from the side of the reader's perception.

Key words: *fairy tale, dialectical contradiction, creative ontogeny, formation, creative dynamics, multiculturalism, perception, genre, multidimensionality, "qualitative leap".*

Постановка проблеми. Літературна казка генетично пов'язана з фольклорною – одним із найдавніших жанрів поруч із баладою, народним епосом, легендою та іншими епічними візрцями народного генія. Генетичні та історичні фактори зародження літературної казки сягають епохи романтизму, коли письменники «ходили в народ» і, збираючи фольклор, все більше прилучалися під час формування свого стилю до народних жанрових форм, цінностей, образів і героїв. Наприклад, всесвітньо відомі казкарі (брати Грімм, Ш. Перро, Г. Х. Андерсен) починали як фольклористи-збирачі, що згодом дало змогу переробляти народні сюжети та створювати свої.

Письменниця Людмила Петрушевська почала творити ще в 60-х рр., проте активно друкуватися – тільки за часів «перебудови». Доти вона була досить відомою як драматург і прозаїк, тому вихід її казок, які одразу стали популярними, породив у свідомості критиків і читачів своєрідний когнітивний дисонанс.

У зв'язку з цим корисним буде прослідкувати становлення творчого онтогенезу сучасних казкарів, які не потребують фізичного «ходіння в народ», оскільки мають завдяки сучасним можливостям доступ до народного досвіду попередніх поколінь, а також спостерігають за сучасним глобалізованим мультикультурним світом, який скептичний та іронічний у ставленні до всього сталого й традиційного. Особливо актуальним видається дослідження індивідуального «якісного стрибка» відомої письменниці Л. Петрушевської, казки якої набувають усе більше популярності, випередивши навіть її художню прозу.

Аналіз досліджень. Дослідженню казок Л. Петрушевської у різних літературознавчих аспектах присвятили свої розвідки переважно російські дослідники Г. Мехралієва [5] (у контексті сучасної казкотворчості); А. Ватутіна [2] (компаративний підхід), Т. Маркова [7] (дослідження окремих збірок і циклів); лексичні аспекти імен героїв-персонажів і назв казок вивчали Є. Бодрова та Н. Невярович (Бодрова, 2008: 92–96; 8). Чимало досліджень присвячено аналізу казок авторки в постмодерністичному контексті. Проте бракує досліджень, у яких прослідковувався б розвиток

жанру авторської казки в контексті особистого мистецького й філософського розвитку авторки, зв'язку її казкотворчості з початковими драматичними та епічними жанрами.

Мета статті полягає в аналізі творчої динаміки казкарки Л. Петрушевської, з'ясуванні причин неспинного зростання популярності її творів, зв'язку її авторських казок з іншими видами літературної творчості. Розглядаючи динаміку й становлення жанру авторської казки у творчості Л. Петрушевської, необхідно брати до уваги той факт, що вже перші (драматичні) твори викликали значний резонанс, а значна пауза у творчості письменниці була пов'язана не з відсутністю життєвого матеріалу чи натхнення, а політичною цензурою, яка до кінця 1980-х рр. відслідковувала твори, що мали елементи постмодернізму.

Матеріалом дослідження виступають збірники й цикли казок Людмили Петрушевської «Лікування Василя та інші казки», «Казки для всієї сім'ї», «Справжні казки», «Дикі звірині казки», «Пуськи бяті» й «Морські помийні оповідання». Предмет аналізу – стилістика, провідні мотиви та естетичні прийоми казок авторки у зіставленні з її прозовими творами та літературним контекстом 1960-х – 2000-х років.

Виклад основного матеріалу. Гіпотетично можна припустити, що зростання популярності літературної казки пов'язане з діалектикою, здавалося б, зовсім відмінних факторів: з одного боку, фольклорних традицій, які репрезентують чіткий поділ на добрих і злих персонажів, спираються на чітко визначені естетичні й ціннісні категорії; з іншого – на мультикультурну сучасну реальність, в якій якраз переосмислюються, а іноді й девальвуються старі категорії. При цьому формат казки (перемога добра, визначеність форми, типові кліше тощо) дає змогу легко й природно (на рівні найпростіших когнітивних і перцептивних структур) читати, сприймати й засвоювати сучасні твори. У сучасному світі «компактних текстів» казка виграє також своєю читабельністю, простотою мовлення й не потребує значного часу для перцепції.

Письменниця в контексті літературного процесу цікава своїм «якісним стрибком» від складного

до простого. Традиційно драматичні й середні та великі прозові жанри вважаються «серйозною літературою», а авторські казки – дитячим розважально-повчальним жанром. Тому несподіваним було повернення Л. Петрушевської від драми й повісті до казки. Насправді в цьому і є секрет становлення авторського казкового жанру авторки, адже постмодерністична казка, певне, найбільш універсальний інструмент самовираження письменника. Причому найголовніше в казці – це тотальна перемога добра, світла й оптимізму, адже в драмах і повістях авторки часто спостерігаються трагізм, підлість, зрада та інші феномени, які у «справжньому житті» вважаються нормою.

Спрощений дискурс й адресатна універсальність роблять казки Л. Петрушевської цікавими і для дітей, і для дорослих. Проте дослідження всієї творчості письменниці свідчить про формування «казковості» ще у фантастичних елементах у її ранній прозі, написаній у дусі «наївного романтизму» й еволюціонуванні до постмодернізму з його універсальністю, мінімалізмом і грою. Авторка засвідчує, що крок від казковості до гри – мінімальний, а сама казка є далекою предтечею постмодернізму.

Формування казки у творчості письменниці дало змогу вирішити дилему віддаленості у часі (фактор наближення до сучасності й десакралізації «магічної давнини»). Крім того, «якісний стрибок» до «несерйозної літератури» дав можливість авторці відійти від життєвої несправедливості, трагедійності та зайвої напруги,

Вихід кожної збірки казок Л. Петрушевської засвідчує все більший злам стереотипів і появу прихованої природної моральності на тлі не лінійного чи циклічного, як у типовій казці, а так званого «параболічного» сюжету, який розгортається на тлі розвитку характерів персонажів, а насправді і розвитку майстерності самої авторки. На це чітко вказує Є. Плотнікова: «На перший план поступово висувається моралістичний елемент. Письменниця, використовуючи казково-міфологічні мотиви перетворень і перевтілень, змушує слухача / читача переглянути судження, які стали аксіоматичними» [9, с. 37]. Отже, одна з найзначніших характеристик динаміки авторської казки у творах Л. Петрушевської – її повне осучаснення, навіть на тлі таких сучасних жанрів, як есе, новела, белетристика в стилі нон-фікшн.

Легко прослідковується формування авторської казки Л. Петрушевської і в контексті її ранньої прози. Зокрема, авторка одна з перших у російській літературі підняла табуовані теми, передовсім асоціальні чи антисоціальні – суб-

культура, безхатченки, в'язниця та інші прояви неонатуралізму. Тому й перші критики, не знаючи, як класифікувати стиль авторки, називали його «інша література», що в радянські часи було синонімом «неправильна, декадансна».

Наприклад, М. Липовецький статтю, присвячену драматургії 1980-х, творах Л. Петрушевської зокрема, називає свою публікацію в журналі «Новый мир» «Трагедия и мало ли что ещё». Автор уважає, що мистецька «загадка» малої прози Л. Петрушевської полягає в тому, що «не романна картина життя» (нетипова, не епопейна і не масштабна) в малих формах «романізована», піднесена навіть у буденних речах. Це виявляється в усьому, починаючи з лінгвістичної манери викладу, казкових символічних зачинів і наративів; й закінчуючи образами технологічних інновацій у казках (Липовецький, 1994: 230). На нашу думку, ці явища в ранній драматургії й новелістиці авторки стали потужним джерелом новітньої казкотворчості, в якій життєві дрібниці легко корелюють із масштабними перетвореннями, а часопростір і зображувана картина світу набагато більші, ніж «уміщається в казці» (феномен позатекстової реальності).

Вивчаючи казкотворчість Л. Петрушевської від 1970-х до 2000-х років, можна спостерігати характерні аспекти становлення її сучасного стилю. Наприклад, у казкових циклах «Лікування Василя та інші казки» та «Казки для всієї сім'ї» (вийшли друком на початку 1990-х) акцент зроблено на художньому багатстві, домінуванні чарівності й магії, вторгненні казкового в буденне, тоді як у казках «Морські помийні оповідання», «Дикі звірині казки», «Пуськи Бяті» (видані на початку 2000-х) міститься набагато більше постмодерністичних елементів – аж до абсурду. Це можна пояснити не тільки становленням самого стилю й манери, а й збільшенням життєвого досвіду авторки, наближенням до «елементарного життя», осучасненням, а головне – причиною в повній відсутності деструктивної критики, цензури й відмовленні від стереотипів.

Новіші казки позірно видаються простішими з погляду сюжету, проте більш насиченими низькими реєстрами побуту і навіть хаосу у вигляді неоконкретних деталей. Авторка повністю відмовляється від стилістичних шаблонів і навіть багатьох моральних стереотипів – і кожна казка постає як унікальний експеримент гри авторки всіма текстовими й позатекстовими реаліями. З цього приводу Т. Прохорова зазначає: «Сьогодні творчість Петрушевської нагадує своєрідну лабораторію, де проходять випробування «старі» і «нові» жанри»,

де здійснюються експерименти з різними стилями, де реалізм схрещується з постмодернізмом, натуралізм – із сентименталізмом. Тут усе пронизане стрімами діалогічності, причому в ігровий діалог втягуються найрізноманітніші пласти вітчизняної й світової культури: фольклорна традиція, міфологія, класична література» (Прохорова, 2009: 156).

Зупинимося на ще деяких аспектах формування літературної казки Л. Петрушевської. Наприклад, упродовж усієї творчості авторка зберігає зв'язок своїх творів із традиційною чарівною казкою, насамперед у перетвореннях, наявності чарівних предметів та функції героїв, проте предмети і герої можуть бути як традиційними (часто – «вінтажними»), так і надсучасними.

У казках значно більше, ніж у перших п'єсах авторки, прослідковується зв'язок із сучасністю, проте не без участі елементів інших культурних епох. У творах Л. Петрушевської в концентрованому вигляді присутні ознаки постмодернізму, авторської свободи й спонтанності. Письменниця сповідує метод жанрового й культурного синтезу, а основа конфлікту – протистояння серйозних цінностей й іронічного скепсису.

Висновки. Творча динаміка казкарки Л. Петрушевської та неспинне зростання популярності її творів пов'язані низкою факторів, як-от: виразним зв'язком її авторських казок з іншими видами літературної творчості; застосуванням діалектич-

ної взаємодії фольклорних традицій та мультикультурної сучасної реальності; переосмисленням і відмовою від багатьох моральних стереотипів й уведенням природної моральності; спрощеним і добре сприймабельним дискурсом; використанням попереднього життєвого та творчого (драма й проза) досвіду; максимальним розкриттям татуєваних тем; застосуванням гри й абсурду.

Як казкарка, Л. Петрушевська еволюціонувала до специфічних літературних можливостей, які не характерні для багатьох інших письменників-казкарів: а) постійної присутності глибокого індивідуального «Я» на тлі вже відомих дискурсів; б) вміння продемонструвати читачеві високий ідеал героя, непомітно і підтекстово, оскільки постмодернізм виключає будь-яке менторство, навіть у формі казки; в) по-особливому виразила феномени (концепти) ЩАСТЯ, ДОБРА, ЖІНКИ, ЗАТИШКУ на всіх естетичних і соціальних реєстрах: від низького – до високого. Останнім авторка підтверджує філософську думку про те, що справжнє життя переповнює геть усі події, речі й істоти: етичні й неетичні, високі й низькі, світ людей і світ комах тощо.

Перспектива подальших досліджень, на нашу думку, у вивченні творчості Л. Петрушевської як об'єкта перцепції. Тільки рух аналізу від читача до автора, а потім – і до літературознавця дасть змогу розкрити «секрет» популярності казок авторки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодрова Е. В. Антропонимическая система в художественном произведении Л. С. Петрушевской «Дикие животные сказки». *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*. 2008. № 1 (3). С. 92–96.
2. Вагутина А. С. Постмодернистский образ насекомого как квинтэссенция «высокого» и «низкого»: Д. Пригов, В. Пелевин, Л. Петрушевская. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 2–3. С. 219–223.
3. Зумбулидзе И. Г. Творчество Людмилы Петрушевской в контексте русского постмодернизма. *Молодой ученый*. 2012. № 6. С. 250–252.
4. Липовецкий М. Н. Трагедия и мало ли что ещё. *Новый мир*. 1994. № 10. С. 229–232.
5. Мехралиева Г. А. Литературная сказка в творчестве Л. С. Петрушевской : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Петрозавод. гос. ун-т. Петрозаводск, 2012. 22 с.
6. Мещерякова М. И. Русская детская, подростковая и юношеская проза второй половины XX века: проблемы поэтики : монография. Москва : Мегатрон, 1997. 380 с.
7. Маркова Т. Н. «Дикие животные сказки» Л. Петрушевской. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2014. № 11 (152). С. 95–97.
8. Неярович Н. Типы гротескных смещений в жанре «новой» русской сказки (на примере произведений Л. Петрушевской «Пуськи бятые» и «Дикие животные сказки»). *Південний архів. Філологічні науки*. 2009. Вип. 45. С. 110–117.
9. Плотникова Е. А. О некоторых особенностях фольклоризма Л. С. Петрушевской (на примере «Настоящих сказок»). *Научный диалог*. 2012. № 12. С. 36–42.
10. Прохорова Т. М. Расширение возможностей как авторская стратегия. Людмила Петрушевская. *Вопросы литературы*. Москва, 2009. № 3. С. 149–164.
11. Петрушевская Л. С. Дикие животные сказки. Морские помойные рассказы. Пуськи бятые. Санкт-Петербург : Амфора, 2008. 402 с.
12. Современный литературный процесс в России : учеб. пособие. Москва : МГУП, 2007. С. 39–40.
13. Сказки Людмилы Петрушевской. URL: <https://peskarlib.ru/l-petrushevskaya> (дата обращения: 30.01.2020).

REFERENCES

1. Bodrova, E. V. (2008). Antroponimicheskaja sistema v hudozhestvennom proizvedenii L. S. Petrushevskoj “Dikie zhivotnye skazki” [Anthroponymic System in the Artwork of L.S. Petrushevskaja “Wild Animal Fairy Tales”]. *Bulletin of the Surgut State Pedagogical University*. № 1 (3). S. 92–96 [in Russian].
2. Vatutina, A. S. (2014). Postmodernistskij obraz nasekomogo kak kvintjessencija “vysokogo” i “nizkogo”: D. Prigov, V. Pelevin, L. Petrushevskaja. [Postmodernist Image of an Insect as a Quintessence of “High” and “Low”: D. Prigov, V. Pelevin, L. Petrushevskaja]. *Bulletin of the Lobachevsky State University of Nizhny Novgorod*. № 2–3. S. 219–223 [in Russian].
3. Zumbulidze, I. G. (2012). Tvorcestvo Ljudmily Petrushevskoj v kontekste russkogo postmodernizma [Creative Work of Lyudmila Petrushevskaya in the Context of Russian Postmodernism]. *Molodoy Ucheny*. № 6. S. 250–252 [in Russian].
4. Lypovetsky, M. N. (1994). Tragedija i malo li chto eshho [Tragedy and You never Know What Else]. *Novy Mir*. № 10. S. 229–232 [in Russian].
5. Mekhralieva, G. A. (2012). A Literary Fairy Tale in the Creative Work of L.S. Petrushevskaja: Author’s Abstract of the Thesis for Doctor of Philological Sciences. Petrozavodsk. 24 p.
6. Meshcheryakova, M. I. (1997). Russkaja detskaja, podrostkovaja i junosheskaja proza vtoroj poloviny XX veka: problemy pojetiki [Russian Children’s, Adolescent and Teenage Prose of the Second Half of the Twentieth Century: Problems of Poetics : monograph]. Megatron, Moscow, 380 p.
7. Markova, T. N. (2014). “Dikie zhivotnye skazki” L. Petrushevskoj [“Wild Animal Fairy Tales”]. *Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University*. № 11 (152). S. 95–97.
8. Nevyarovich, N. (2009). Tipy grotesknyh smeshhenij v zhanre “novoj” russkoj skazki (na primere proizvedenij L. Petrushevskoj “Pus’ki bjatyje” i “Dikie zhivotnye skazki”) [Types of Grotesque Displacements in the Genre of the “New” Russian Fairy Tale (on the example of the works of L. Petrushevskaja “Puski Byatyje” and “Wild Animal Fairy Tales”)]. *Pivdennyi Archive. Series: Philological Sciences*. № 45. S.110–117.
9. Plotnikova, E. A. (2012). O nekotoryh osobennostjakh fol’klorizma L. S. Petrushevskoj (na primere “Nastojashhih skazok”) [On Some Features of Folklore of L. S. Petrushevskaja (on the example of “True Tales”)]. *Nauchny Dialog*. № 12. S. 36–42.
10. Prokhorova, T. M. (2009). Rasshirenie vozmozhnostej kak avtorskaja strategija. Ljudmila Petrushevskaja [Empowerment as an Authoring Strategy. Ludmila Petrushevskaja]. *Voprosy Literatury*. № 3. S. 149–164.
11. Petrushevskaja, L. S. (2008). *Dikie zhivotnye skazki. Morskie pomojnye rasskazy. Pus’ki bjatyje* [Wild Animal Fairy Tales. Marine Dust Stories (Morskie Pomojnye Rasskazy)]. Puski Byatyje. Amphora, St. Petersburg, 402 p.
12. Sovremennyj literaturnyj process v Rossii: uchebnoe posobie [The Modern Literary Process in Russia: Textbook]. MGUP, Moscow, 2007. S. 39–40.
13. Skazki Ljudmily Petrushevskoj [Lyudmila Petrushevskaja’s Fairy Tales]. URL: <https://peskarlib.ru/l-petrushevskaja/> (Last accessed: 30.01.2020).